Oponentský posudek na disertační práci Mgr. Jiřího Pavlíka,
"Pojem synthesis ve spisu De compositione verborum Dionýsia z Halikarnássu"

Tématem disertační práce je rozbor spisu *De compositione verborum*, v němž Dionysios Halikarnasský vyložil své pojetí synthese jako nejvýznamnější složky stylu, důležitější než je selekce, výběr slov. V úvodní kapitole pojednává Pavlík o působení a díle Dionysia Halikarnasského a relativní chronologii jeho 11 dochovaných spisů. Nepochybný je úzký vztah rozebíraného spisu ke spisu *De Demosthene*. Kriticky se staví Pavlík k pokusům založit relativní chronologii na nejistých předpokladech o názorovém vývoji Dionysia. Ve vztahu Dionysiovy literární kritiky k předchozí tradici zdůrazňuje emancipaci od peripatetické aristotelsko-theofrastovské rétorické tradice, jak se to projevuje právě v důraze na synthesi a její upředostnění před selekcí. K peripatetické tradici se Pavlík vrací ještě ve 3. kapitole při výkladu o kvalitách a druzích stylu na str. 34nn. Zde rozebírá Aristotelova vymezení λέξεως ἀρετή a pozastavuje se nad tím, že by v Rhet. 1404b1-4 Aristoteles zahrnul pod ἀρετὴ vyjadřenou singulárem dvě tak rozdílná stylistická hlediska jako je jasnost a vhodnost. To však je vyjádření, které se objevuje u Aristotela i jinde pravidelně: *aretē* někoho nebo něčeno, např. ženy spočívá ve více vlastnostech (plurál bývá ve funkci predikátu nebo rhematizovaného subjektu, žena má tyto *aretai*, to jsou *aretai* ženy, ostatně je to podobně i v češtině).

Již v úvodní části uplatnil Pavlík svou schopnost kriticky se vyrovnat s názory předchozích badatelů a jasně své stanovisko formulovat a zdůvodnit. To je areté, kterou se vyznačuje celá disertace. Již v úvodu se také projevila až nadměrná kritičnost vzhledem k Dionysiovi samému. Dokonce hned v předmluvě Pavlík konstatuje, že se v *De compositione verborum* "styl nahlíží z velmi úzkého hlediska". Přitom si Dionysios zakládá na tom, že se věnuje nejdůležitější a zanedbávané části stylu a že pojímá synthesi hodně široce.

Ve druhé kapitole pojednává Pavlík stručně o textové tradici spisu *De compositione* a podává užitečný přehled jeho obsahu. V dalším výkladu se pak vcelku přidržuje struktury Dionysiova spisu.

Vztah selekce slov a synthese, týkající se vnitřní skladby slov z hlásek a slabik a spojování slov do kól (klauzí) a případně period, chápe Dionysios tak, že selekce se týká lexikálních rejstříků stanovených stylistiko-rétorickou tradicí (slova nízká, obyčejná, přenesená, archaická atd.). Jakmile jde o vlastnosti slov, které se týkají synthese (hláskové složení, morfologické složení atd.), pojednává o nich Dionysios jako o součásti synthese. To je rozhodnutí týkající se výstavby teorie. To, že ve vytváření promluvy tak dochází k selekci, tj. k výběru zvukově nebo stavebně vhodných částí řeči, je věc na jiné úrovni. Pavlík si je toho zřejmě vědom, přesto však tuto otázku na několika místech zbytečně dramatizuje, srov. již např. str. 29 "mluví se také o onomatopoii a kráse slov, což je téma, které musí kritického čtenáře provokovat k čilejší mentální aktivitě, protože se nebezpečně (*sic*) prolíná

s otázkami selekce".

Primární důležitost synthese dokazuje Dionysios nejprve negativním argumentem. Vybírá místa z Homéra a Hérodota, která mají prostý nebo spíše nízký (Gygés a Kandaulés) námět vyjádřený obyčejnými slovy a přitom mají stejnou krásu jako jiné Homérovy verše a Hérodotovy narace. To je podle Dionysia, vzhledem k tomu, že styl je vytvářen selekcí a synthesí (figury mají jen doplňující význam), důkazem pro hodnotu synthese, jejíž pozitivní charakteristiku pak podává v dalších kapitolách. Dionysios zde neklade žádné nároky na čtenáře a jeho zasvěcenost do estetického kódu v tom smyslu, jak o tom mluví Pavlík na str. 44.

Druhá metoda prokazující důležitost synthese jsou transformace. Zde ve svém protidionysiovském zaujetí dává Pavlík jednostranně přednost transformacím hellénistických kritiků poezie, o nichž máme zprávu u Filodéma, ačkoliv to jsou jen hříčky oblíbené v té době; zachovává se hexametr, ale slovosled se tak přehází, že vznikají nepřijatelné struktury (srov. nepřijatelné umístění *νῦν μοι* v "transformovaném" verši Hom. Il. 16, 112). Dionysios naproti tomu ve svých transformacích zachovává gramatičnost vět, ale mění určitými přesuny a úpravami metrum. Podává tak seriózní pokus ukázat, jak se změnou metra mění celkový ráz poezie. Srovnání Dionysia s hellénistickými kritiky ve větě na str. 45 je podle mne založeno na tautologii: nástroj kritiků, kteří pokládali synthesi za hlavní kritérium poezie = prostředek k demonstraci její důležitosti a přednosti. Více si Pavlík cení Dionysiových transformací týkajících se prózy. Dionýsios obměňuje začátek Hérodotových dějin dokonce do dvou poloh. V první se v podstatě nahrazuje řazený styl periodickým, vhodným pro řečnický projev, druhou transformací, pro níž je, jak Pavlík ukazuje, charakteristické hyperbaton a nevhodné inverze, vzniká degenerovaný asijský styl.

Ve svém výkladu o skládání slov, kól, respektive period Dionýsios právem pojednává i o obměnách morfologických tvarů, které nepochybně probíhají v určitých syntaktických pozicích a nesou ssebou změny konstrukční. Neprávem prohlašuje Pavlík na str. 59 "gramatické alternativy" za "stylisticky indiferentní". Zvláště číslo u jmen a rod u sloves jsou stylisticky relevantní i na rovině kompoziční, všechny obměny tvarů jsou pak využitelné pro zvukovou respektive akustickou stránku, jak na to Dionýsios v dalších kapitolách několikrát poukazuje (srov. např. střídání pádů jako charakteristický znak drsné synthese). I když se přednostní zájem Dionýsia upíná ke zvukové/akustické stránce, zahrnuje ve svých výkladech o dobré synthesi a druzích synthese i stavbu kól, respektive period. Není tedy zcela přesné, když Pavlík spojuje estetičnost jen s touto stránkou a při rozlišení "kompozičního a estetického modelu synthese" omezuje estetický na zvukový/akustický. Jak Pavlík správně upozorňuje, má při výkladu skladebním Dionysios paralely s výtvarnými uměními a řemesly, kdežto ve výkladu věnovaném akustické stránce je podstavný vztah k hudbě, mezi níž a rytmicko-metrickou stavbou řeči vidí Dionysios jen kvantitativní rozdíl.

V souvislosti s přechodem k výkladu o akustické libosti a kráse pojednává Dionysios o hláskách a slabikách. Tomu věnuje Pavlík poměrně velkou pozornost v 5. kapitole nazvané "Úloha fonetiky v Dionysiově literární kritice". Je samozřejmé, že Dionysiovy údaje o výslovnosti hlásek, zvláště vokálů, nic nevypovídají o výslovnosti v jeho době. Jde mu o výslovnost rozebíraných vzorových textů a drží se grafiky. Při Dionysiově klasifikaci vokálů na základě estetických hodnot daných rozdílnou zvučností se krátké vokály *o* a *e*, jak upozorňuje Pavlík (na str. 70 je nedopatřením označuje jako dvouměré), objevují v opačném pořadí než dlouhé *ē* a *ō*. To, že slabý vokál *e*, podléhající elizi atd., je zařazen až za *o*, je pochopitelné, zajímavější je pořadí *ē* a *ō*; snad považoval Dionysios *ō* za zavřenější než *ē* a zaokrouhlené, zároveň tu však mohly hrát roli diasystémové (interdialektické) vztahy mezi *ē* a nejhodnotnějším *ā*. Pokud jde o dvojhlásky, upozorňuje Pavlík na to, že Dionysios, držící se ortografie svých vzorových textů, počítá i pro dlouhou dvojhlásku *āi* v *ἀγλαίᾳ* s koncovým *i*, které v Pindarově verši rozebíraném v 22. kapitole tvoří drsný předěl s počátečním *i* v *ἴδετε*. Není však správné Pavlíkovo tvrzení na str. 74, že s vyjímkou zmíněného *āi* "o dvojhláskách, ať už dlouhých nebo krátkých ... autor mlčí". Podobné předěly jako pro *āi* ukazuje Dionysios na příkladech v 22. kapitole i pro některé krátké dvojhlásky, v Pindarově textu pro *oi* v *Ὀλύμπιοι* vzhledem k následujícímu *ἐπί*, v jiných příkladech pro *ai* a *eu*. Otázku, zda nemonoftingované dlouhé diftony typu *āi* byly superarchaickou součástí Dionysiovy atticistické doktriny skutečně nelze zodpovědět, jak Pavlík sám uznává a klade to jen jako "znepokojující možnost" (str. 78).

Pro rozlišování druhů synthese mají z hláskoslovných jevů kromě rozdílné estetické hodnoty připisované hláskám samým podstatnou důležitost kombinace hlásek a složení slabik. Taková spojení slov, kde koncový sonant nebo konsonant a konsonant nebo sonant následujícího slova nemohou za sebou následovat ve slabice, jsou (a to, jak vyplývá z příkladů, v různé míře) typické pro předěly drsného slohu. Další kombinatorickým jevem, kterým se Dionysios zabývá, je rozdílná relativní délka dlouhých a krátkých slabik. Metricky platí sice pro všechny (přirozeně i pozičně) dlouhé slabiky vzhledem ke slabikám krátkým ratio 2:1, iracionální vnímání však zde postihuje rozdíly, které jsou
důležité pro rytmickou variaci téhož základního metra i pro rytmičnost prózy.

Pavlík se rytmickou stránkou synthese zabývá v 6. kapitole své práce. V pojetí prozaického rytmu přiznává Dionysiovi metodickou nezávislost na Aristotelovi. Zatímco Aristotelés chtěl z prózy vyloučit všechna metra kromě pajánu, Dionysios nejde touto cestou, nýbrž klade požadavek, aby byla metra v próze nenápadná a roztroušená. Podle jeho formulace nemá próza sestávat z meter a rytmů (nemá být *ἔμμετρον* a *ἔρρυθμον*), ale má být (eu)rytmická a (eu)metrická (*εὔρυθμον* a *εὔμετρον*). Není pravděpodobné, že by Dionysios použil nezvyklého termínu *εὔμετρον* proto, že protikladem rytmus a metrum odlišuje strofickou lyrickou poezii od epiky, jak soudí Pavlík. Použil tohoto termínu jistě proto, že

na rozdíl od Aristotela (nenápadná a neopakující se) metra z prózy nevylučuje. Dionysiovu výkladu o tom, jak dosáhnout, aby se próza podobala poezii a poezie (kultivované) próze, vytýká Pavlík, že nedospěl k pozitivnímu vymezení prózy vzhledem k poezii a charakteristiky přiblížující poezii próze jsou jen negativní. Pavlík však přitom převádí do negativní formy doporučení, která Dionysios formuluje pozitivně: spojovat části řeči v spojení rozmanitá a různé délky i nepravidelné rozložení meter lze chápat jako pozitivní znaky. Vhodně se v souvislosti s rytmikou zabývá Pavlík Dionysiovou analýzou Homérových veršů o Sysifovi, zařazenou jako součást výkladu o *prepon*, ale ilustrující výborně rytmické variace téhož metra. Na str. 100 v pozn. 224 překládá Pavlík *ῥυθμικοί* jako "metrikové", ale Dionysios zde zejmě užil termínu "rytmici" záměrně.

V sedmé kapitole probírá Pavlík "Systém tří synthesí", jímž vrcholí v 21-24. kapitole Dionysiovo dílo. K rozlišování a charakteristice tří hlavních synthesí využívá Dionysios distinkcí, které v průběhu díla propracoval. Foneticko-prosodické distinkce zde hrají přední roli, relevantní jsou však i jiné kombinatorické vlastnosti částí řeči, slov a kól. Rozlišuje synthesi drsnou, hladkou a střední či smíšenou, uvádí její hlavní reprezentanty a pro první dvě synthese podává ilustraci na rozboru úryvků textů, z Pindara a Thukydida po srynthesi drsnou, ze Sapfó a Isokrata pro synthesi hladkou. Nejproblematičtější je střední synthese, jíž věnuje Pavlík nejvíce pozornosti. Střední syntesi nedokumentuje Dionysios ve svém výkladu v 21-24. kapitole vzorovými texty, zčáti snad proto, že Démosthenovi věnoval zvláštní spis a pro Homéra ukazuje střídání stylů v úryvku o Sysifovi. Démosthenes i Homér jsou reprezentantni dobré smíšené synthese, založené na kombinaci znaků synthese drsné a hladké. Dionysios však zřejmě počítá i s jinými typy střední synthese a právě sem zde lokalizovat nejvíce idnidivuálních synthesí, jichž je bezpočet. Zvlášním problémem je kultivovaný a přitom přirozený styl Lysiův, jenž nevykazuje příznakově drsné a hladké znaky. Lysia ve svém výkladu v *De compositione verborum* Dionysios nezařazuje, pojednává o jeho stylu v dřívějším spise. Při výkladu o druzích synthese se v některých citovaných úryvcích z Dionysiových spisů objevuje protiklad *πάθος* a *ἦθος*. Myslím, že Pavlíkova interpretace tohoto protikladu jako "emoce" versus "vykreslení povahy" (str. 121), nebo "emoce" verzus "povahový typ" (str. 125), není výstižné a že jde i u *ἦθος* o působivost, nikoliv však na emoce, ale na naladění, rozpoložení mysli.

Závěrečná část sedmé kapitoly je věnována otázce, jak dalece má Dionysiovo pojetí synthese předchůdce v helénistické literární kritice, o níž jsme zpraveni z fragmentů Filodémových polemických spisů. Objevuje se tam myšlenka přednosti synthese před výběrem slov i rozlišování tří naladění mluvy na základě inspirace hudební, ale jde zde vesměs jen o eufonii básnické řeči, ne o celý systém synthese vztahující se i k próze, jak jej naznačil Dionysios.

V Závěru práce uvažuje Pavlík o estetické a semiotické interpretaci Dionysiova pojetí

synthese, jejíž eufonicko-rytmická (foneticko-prozodická) stránka se zakládá na analogiích s hudbou. Pokus interpretovat Dionysiovy distinkce v historickém sledu jako odraz přechodu od orální do písemné tradice Pavlík s dobrými důvody odmítá: nelze vidět v drsné harmonii jednoznačně archaický stupeň už proto, že Homér i Hérodotos jsou právě vzory pokročilé synthese. Nelze však podle mého názoru jednoznačně charakterizovat Dionysiovu synthesi jako zaměřenou na estetický prožitek, který se realizuje před uchopením smyslu, jak to naznačuje Pavlík na str. 146. Právě na rozboru Homérových veršů o Sysifovi (ale i na jiných místech) ukazuje Dionysios, jak vypěstovaný smysl pro akustické vnímání zároveň dovoluje lépe uchopit smysl veršů a tedy umocňuje racionální pochopení smyslu.
Ostatně by Dionysios s estetikou jednoznačně přeceňující eufonii na úkor smyslu v tehdejším Římě asi neuspěl.

Pavlíkova disertace je významným příspěvkem k hlubší interpretaci díla Dionysia z Halikarnassu, předního teoretika atticismu, a k poznání antické literární kritiky a jejího vývoje. Pavlík se vyrovnává s rozsáhlou literaturou k této tematice, zahrnující díla nejnovější stejně jako i stále významná díla starší, a neopomíjející naši produkci (Novotný, Král). Na základě kritického rozboru dosavadních stanovisek se Pavlík vyslovuje k řadě sporných otázek (např. vztahu prozaického rytmu k periodické stavbě, srovnání tří druhů stylu s Dionysiovým systémem tří synthesí atd.) a zaujímá jasné a většinou podnětné stanovisko, aniž by se vyhýbal doznání *non liquet*. Ve svém posudku jsem nemohla všechna tato místa probrat a náležitě ocenit, soustředila jsem se na body, kde jsem mohla plnit svou povinnost oponovat a trochu se zastávat Dionysia.

Práce je psána poutavě a dobrou češtinou. Kvalitní jsou také překlady Dionysia i jiných autorů. Zde bych jen ještě upozornila na to, že interpretace *διαπορουντες* jako "problém" (na str. 57) nenaznačuje, že se zde myslí na deliberativní užití modů, tedy snad "rozvaha". Nemilým technickým nedopatřením je, že Pavlík po doplnění poznámek nepřečísloval odkazy, tak se na str. 118 (v pozn. 283) odkazuje na pozn. 262 a 267, správně má být 273 a 278, na str. 119 (v pozn. 286) na pozn. 102 místo 114, atd.

Jsem přesvědčena, že předložená práce odpovídá požadavkům kladeným na doktorskou disertaci a doporučuji její postoupení k obhajobě.

Prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc

V Praze dne 27. srpna 2007